

**Узоқ муддатли ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш
жазосини ижро этиш масалалари**

Демократия ва инсонпарварлик тамойилларига интилаётган ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисидаги савол энг муҳим масалалардан ҳисобланади.

Маълумки, инсон ҳаёти қадрлилиги ўсиб бориши натижасида ҳозирги кунда ўлим жазоси тарафдорлари сони камаймоқда. Ўлим жазоси жиноятчиликни тўхтатиши ва жамият ўрнатган тартиб-қоидаларни мустаҳкамлашига ёрдам бермаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Мустақилликнинг илк кунлариданоқ, мамлакатда тизимли ва босқичма-босқич тартибда суд-ҳуқуқ ислохотлари амалга оширилмоқда. 2001 йил 29 августда “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳамда жиноий жазоларни либераллаштириш тўғрисида”ги Қонун қабул қилингандан сўнг бу ислохотлар моҳиятан янги даража — амалдаги жиноят сиёсатини фундаментал демократлашуви даражасида амалга оширилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизнинг мустақилликка эришиш жараёни давлат суверенитети аввалги марказлашган якка ҳокимият ва иқтисодиёт, мақсадлари бугун биз ўз олдимизга қўйган мақсадлардан тубдан фаркланадиган тузумнинг асоратлари мавжуд мураккаб тарихий шароитларда юз берган. Бизга нафақат инқирозга юз тутган иқтисодиёт, бошқарувнинг усуллари, балки номақбул ҳуқуқий тизим ҳам мерос бўлиб қолган эди. Ўша пайтда тоталитар тузумнинг Жиноят кодексига жазо чораси сифатида ўлим жазоси бериладиган ўттиздан ортиқ жиноят турлари қайд этилганди.

Шу тариқа, юртимизнинг мустақил давлат сифатидаги даври ичида ўлим жазосини тайинлаш ҳолатлари 15 мартадан ҳам кўпроққа қисқартирилди.

2008 йил 1 январдан ўлим жазоси бекор қилинди ва унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқида Президент И.А.Каримов яна бир маротаба таъкидладики: “...биз ижтимоий муносабатлар ва турмуш тарзини янгича шакллантириш, одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлаш йўли билан ислохотлар ва ўзгаришларни эволюцион, босқичма-босқич амалга ошириш тарафдоримиз”. Негаки, ўлим жазосини бекор қилиш учун мамлакатда зарур шарт-шароитлар олдиндан шаклланиши даркор.

Айнан шу сабаб, аҳоли ўртасида тушунтириш ишларини олиб бориш билангина эмас, балки ўлим жазосини бекор қилишнинг моддий-техник ва қонуний жиҳатдан таъминланиши билан боғлиқ бўлган бир қатор ташкилий-тайёргарлик чора-тадбирларини амалга оширишга катта эътибор қаратилди. Мазкур сабабларга кўра, ўлим жазосининг бекор қилиниши дарҳол эмас, балки маълум бир муддат ўтгач, 2008 йилнинг 1 январидан бошлаб кучга кирди.

* ТДЮИ катта ўқитувчиси, ю.ф.н.

Президентимиз И.А.Каримовнинг “Ўзбекистон Республи-касида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги 2005 йил 1 август фармонининг қабул қилиниши суд-ҳуқуқ ислохотларининг навбатдаги муҳим босқичи бўлиб ҳисобланади. Конституциянинг 13-моддасида инсон ва унинг ҳаёти олий қадрият эканлиги, 24-моддасида эса, яшаш ҳуқуқи-инсоннинг узвий ҳуқуқи эканлиги, унга тажовуз қилиш энг оғир жиноят ҳисобланиши белгилаб қўйилган. Шундай экан, инсон ҳаётига нафақат жисмоний шахслар, ҳатто давлатнинг ҳам тажовуз қилиши ножоиз, деб ҳисобланиши керак. Ўзбекистонда ўлим жазосини бекор қилишга доир жиноят-ҳуқуқий сиёсат жаҳонда кечаётган жараёнларга тўла мос бўлиб, Ўзбекистон Конституцияси моҳиятидан келиб чиқадиган инсонпарварлик тамойилини ўзида тўла акс эттиради.

Ўлим жазосининг жиноий жазо тизимидан чиқарилиши айбдор шахснинг жазосини енгиллаштириш ёки бундай шахсларга мурувват кўрсатишдан ҳам кўра айбсиз кишиларнинг қонунга хилоф равишда жазоланишларининг олдини олишда аҳамиятли ҳисобланади. Тергов органлари ёки суднинг хатога йўл қўймаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Ўтмишда бегуноҳ шахсларнинг ўлим жазосига маҳкум қилинганлиги ва кейинчалик уларнинг айбдор эмаслиги аниқланган ҳолатлар анчагина.

Жиноят учун ўлим жазосининг бекор қилиниши унинг ўрнига узоқ муддатли ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш билан алмаштирилиши жиноятчини кечирish, дегани эмас. Жиноятчининг узоқ муддат ёки умрининг охиригача озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланиши унга нисбатан ўлим жазосидан ҳам кўпроқ жафо келтириши мумкин.

“Ўлим жазосини бекор қилиниши муносабати билан Жиноят кодекси, Жиноят процессуал кодекси ва Жиноят-ижроия кодексига ўзгартишлар киритиш ҳақида”ги қонун қабул қилиниши билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексига ўзгартишлар киритилди.

Бизга маълумки, собиқ мустабид тузумдан то ҳозирги кунга қадар ўлим жазоси бизнинг жиноят қонунчилигида мавжуд бўлиб келган. Эндиликда ўлим жазосини бекор қилиш ва унинг ўрнига узоқ муддатли ёки умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини қўлланилиши Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексига жиддий ўзгартиришлар қилишни тақозо этди.

Ушбу қонунга кўра, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини ички ишлар органлари томонидан ижро этилади. Қонунда умрбод озодликдан маҳрум қилинган шахслар колонияларнинг оғир тури ҳисобланган махсус тартибли колонияларда жазони ўташлиги белгиланган. Шунингдек, Қонунда Бирлашган Миллатлар ташкилотининг 1955 йилдаги “Маҳкумлар билан муомала қилишнинг минимал стандарт” Қоидаларининг 8-бандига талаблари асосида умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахслар, шунингдек, умрбод озодликдан маҳрум қилиш афв этиш тартибида озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан алмаштирилган шахслар бошқа маҳкумлардан батамом ажратилган ҳолда алоҳида-алоҳида сақланиши белгиланган.

Қонунга кўра, умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахслар бошқа маҳкумлар фойдаланиши мумкин бўлган баъзи имтиёзлардан фойдалана олмаслиги белгиланган, жумладан, Жиноят-ижроия кодексининг 82-

моддасига кўра, маҳкумларга алоҳида ҳоллар (яқин қариндошининг вафоти ёки ҳаёти учун хавфли бўлган оғир касаллиги, маҳкумга ёки унинг оиласига жиддий моддий зарар етказган воқеа) муносабати билан бориш-келиш учун жазони ижро этиш муассасаси доирасидан четга чиқишга рухсат этилиши мумкин, Жиноят-ижроия кодексининг 113-моддасига кўра, ижобий тавсифга эга маҳкумлар жазони ўташ режими енгилроқ бўлган манзил-колонияларга ўтказилиши мумкин, лекин қонунда белгиланган бу имтиёзлар умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахсларга татбиқ этилмаслиги қабул қилинаётган қонунда алоҳида тарзда белгиланган.

Бу ҳолат умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси ўлим жазосидан ҳам оғирроқ эканлигидан ва айбдор шахс бутун умри давомида жафо чекиши мумкинлигидан далолат беради.

Шунингдек, Жиноят-ижроия кодексига ўлим жазосини ижро этиш номли 5-бўлимнинг ўрнига янги умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини ижро этиш номли янги бўлим киритилиб, у умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ тартиби, уни ўташ шароитлари, умрбод озодликдан маҳрум қилишга маҳкум қилинганларнинг меҳнатини ташкил этиш тартибларини белгилайди.

Айниқса, умрбод озодликдан маҳрум қилишга маҳкум қилинганларнинг меҳнатини ташкил этиш тартибини белгиланиши, биринчидан, Бирлашган Миллатлар ташкилотининг 1966 йилдаги “Маҳкумлар билан муомала қилишнинг минимал стандарт” Қоидаларининг 71.3-бандидаги “Маҳкумларга нормал иш кунини тўлдириш учун етарли бўлган фойдали ишни юклатиш лозим” деган норма талабларига мос келса, иккинчидан, фуқароларда умрбод озодликдан маҳрум қилишга маҳкум қилинганларни давлат бюджети ҳисобидан таъминланар экан, деган фикрни уйғотмасликка олиб келади.

Зеро, “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Халқаро пактнинг 10-моддаси, 3-банди ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 42-моддасига кўра жазонинг асосий мақсади маҳкумни ахлоқан тузатиш, унинг жиноий фаолиятни давом эттиришига тўсқинлик қилиш ҳамда маҳкум, шунингдек бошқа шахслар янги жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади. Ўлим жазоси эса бундай мақсадларни кўзламайди, балки шахсни жисмонан йўқ қилишга олиб келади.

БМТнинг собиқ Бош котиби К.Аннан 2003 йил январь ойида БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиясига тақдим этган баёнотига кўра, “Ўлим жазосини бекор қилиш даражаси ўсиб бормоқда, хусусан, ўлим жазосини бекор қилаётган мамлакатлар сони 76 дан 77 га кўтарилган. Умумжиноий жиноятларга нисбатан ўлим жазосини бекор қилган давлатлар сони 11 дан 15 га ўсди. Ўлим жазосини сақлаб қолишни талаб қилиб чиқаётган давлатларнинг умумий сони аввалгидай 71 тани ташкил қилмоқда. Бундан ташқари, ўлим жазосини бекор қилишни назарда тутган халқаро ҳужжатларни ратификация қилган давлатлар сони ошди”.

Ҳозирда бутун дунёда ўлим жазосини бекор қилишга қаратилган қатъий тенденция кузатишмоқда. Ундан воз кечган давлатларнинг сони дунёдаги ўртача статистик маълумотларга кўра, ўтган асрнинг тўқсонинчи йиллари охирида йилига иккитани ташкил қилган бўлса, янги аср бошида йилига учтага

етди. Айни пайтда 122 мамлакатда ўлим жазоси қонун асосида ёки амалиётда бекор қилинган, 74 мамлакатда эса жазонинг мазкур тури қўлланилади.

Хулоса қилиб қилиб шунини айтиш мумкинки, қабул қилинган ва амалда бўлган мазкур қонун ҳам халқаро ҳужжатларга, ҳам Бирлашган Миллатлар ташкилоти норматив ҳужжатларига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституцияга тўла мос келади.